
TEL-'IRA AND HORVAT 'UZA: NEGEV SITES IN THE LATE ISRAELITE PERIOD / תל-עירא וחורבת עוזה — אתרים משלהי התקופה הישראלית בנגב יהודה

Author(s): יצחק בית-אריה and ITZHAQ BEIT-ARIEH

Source: *Cathedra: For the History of Eretz Israel and Its Yishuv* / קתדרה: לתולדות ארץ ישראל ויישובה, טבת תשמ"ז / ינואר 1987, חוברת טבת תשמ"ז / ינואר 1987), pp. 34-38

Published by: יד יצחק בן-צבי / Yad Izhak Ben Zvi

Stable URL: <http://www.jstor.com/stable/23399899>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <https://about.jstor.org/terms>

JSTOR

is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Cathedra: For the History of Eretz Israel and Its Yishuv* / קתדרה: לתולדות ארץ ישראל ויישובה

תל-עירא וחורבת עוזה – אתרים משלהי התקופה הישראלית בנגב יהודה

יצחק בית-אריה

ביוני 1956 סייר יוחנן אהרונזי לראשונה, עם תלמידי האוניברסיטה העברית, בתל עירא (ח'רבת ע'רה) ובחורבת עוזה (ח'רבת ע'זה) וכבר אז ביטא את תחושתו לגבי חשיבותם ומעמדם בנגב במהלך המאה השביעית לפני-הספירה.¹ כעבור 23 שנה, בפברואר 1979, נערכה בתל עירא עונת החפירה הראשונה, וכעבור 26 שנים, ביוני 1982, נערכה עונת החפירות הראשונה בחורבת עוזה.² בשני האתרים נחשפו שכבות-ישוב מסוף ימיה של ממלכת יהודה, ושכבות השרפה שנתגלו בהם, ממחישות היטב את החורבן שפקד את נגב-יהודה בסוף המאה השביעית או בראשית המאה השישית לפני-הספירה.

תל-עירא

תל זה הוא הגדול בתילי הנגב המזרחי והמרכזי (שטחו למעלה מ-25 דונם). האתר שוכן על גבעה שטוחה ונישאה בקצה הדרומי של שלוחת הרי-חברון וחולש על כל כקעת באר-שבע. במקום נערכו עד כה עונות חפירה נוספות.³ שטח נפרד בתל נחפר על-ידי משלחת של ההיברו יוניון קולג', בראשותו של א' בירן, שנחלצה לחפירות ההצלה ב-1979.

מתוצאות החפירות עולה, שבמאה השביעית לפני-הספירה נבנתה בו עיר בצורה בעלת אופי ממלכתי. באזור המבנים הציבוריים שבמזרח התל, נחשף אגפו הצפוני של שער מטיפוס השערים המכונים 'שערי שלמה', ובו מגדל קדמי ושלרשה תאים. מצפון נסמך אליו בניין גדול, ציבורי ככל הנראה, ובקרבתו – מחסן שהכיל כמות גדולה של פיתסים לאגירת מזון. אזור זה בוצר בחומת-סוגרים, ובצפונה הוצב מגדל קדמי לשמירה על הדרך המובילה אל השער.

בתקופה זו התמוטטה הפינה הצפונית-מזרחית של חומת הסוגרים ונבנתה מחדש, תוך שינוי במהלכה. מאחר שהחומה בפינה זו בנויה סמוך למצוק-סלע טבעי, יש להניח שההתמוטטות אירעה מעצמה, או שהבנייה המתוקנת של החומה נעשתה לאחר שהבחינו בערעור חוזקה במקום רגיש זה של הביצור. בחדרי הסוגרים נחשפו שתי רצפות: המאוחרת גבוהה בכ-80 ס"מ מן

1 'אהרונזי, נגב יהודה', יהודה וירושלים: הכינוס הארצי השנים-עשר לידעת הארץ, ירושלים תשי"ז, עמ' 58-41.

2 מאז שנכתב מאמר זה נערכו בתל-עירא ובחורבת עוזה עונות חפירה נוספות. וראה מאמרי 'תל עירא – עיר מצורה מימי מלכי יהודה', קדמוניות, 69-70 (תשמ"ה), עמ' 17-24; 'חורבת עוזה – מצודת-גבול בנגב המזרחי', שם, 73-74 (תשמ"ז), עמ' 31-39.

3 החפירות נערכו על-ידי המכון לארכיאולוגיה של אוניברסיטת תל-אביב, בהשתתפות המחלקה ללימודי ארץ-ישראל של אוניברסיטת בראילן (השותף העיקרי), אגף העתיקות והמוזיאונים והאוניברסיטאות האמריקניות ביילור, רייס ופולרטון. וראה הערה 2 לעיל. על חפירות ההצלה ב-1979 ראה דבריו של א' בירן לעיל.

הקדומה, ושתייהן יחד התקיימו במאה השביעית לפני-הספירה. הקדומה התקיימה במחצית הראשונה של מאה זו, והמאוחרת – במחצית השנייה. בבניין הציבורי הגדול הובחנו שני שלבי-בנייה, ושכבת השרפה היחידה מתייחסת לשלב הבנייה הראשון והיסודי של הבניין. בשלב השני נוספו לבניין קירות אחדים, אך נעשה שימוש ברוב הרצפות של השלב הראשון. בין כלי החרס שנחשפו בשכבת החורבן של הבניין, נמצאו כלים אופייניים למחצית הראשונה של המאה השביעית לפני-הספירה, וביניהם גם כלים הזהים לטיפוסים של שכבה 2 של באר-שבע ושכבה 3 של לכיש. אף כי החומר נתון עדיין בשלב העיבוד, ניתן כבר עתה לומר, שמכלול כלי החרס מן הבניין הוא קדום ממכלול הכלים שנחשף בשלב האחרון של חדרי הסוגרים. החלק האחר והגדול יותר של העיר היה מוקף בחומה מוצקה, שעוביה 1.6-1.8 מ'. חומה זו נתמכה מבחוץ בקירות-תמך, ובצפונה גם בחלקלקה מטויחת. המבנים הפרטיים שנבנו סמוך לחומה, נשענו עליה והשתמשו בה כקיר החיצון שלהם. בשטח B שנחפר כדי 20 מ' לאורך החומה הדרומית, נמצאה שכבה אחת מן המחצית השנייה של המאה השביעית; שכבה זו חרבה בשרפה עזה. בחומר המילוי של המבנים הללו, המושתתים על הסלע הטבעי, נמצאו חרסים ישראליים קדומים יותר, מעורבים עם חרסים מתקופת הברונזה הקדומה ג' (המאות הכ"ז-הכ"ג לפני-הספירה).

בשטח C שבצפון התל, נחשף קטע מבניין גדול, שנבנה כנגד קידמת החומה. הובחנו בו שלושה שלבי-חיים. האחד, הקדום ביניהם, הוא מן המחצית הראשונה של המאה השביעית לפני-הספירה ושני השלבים האחרים – מן המחצית השנייה של המאה השביעית וראשית המאה השישית לפני-הספירה, כזמנם של השלבים שנחשפו בחדרי הסוגרים. כלי-החרס מן השלבים המאוחרים אופייניים לאתרים רבים בארץ-יהודה וזהים, למשל, לאלה מלכיש שכבה 2 ועין-גדי שכבה 5.

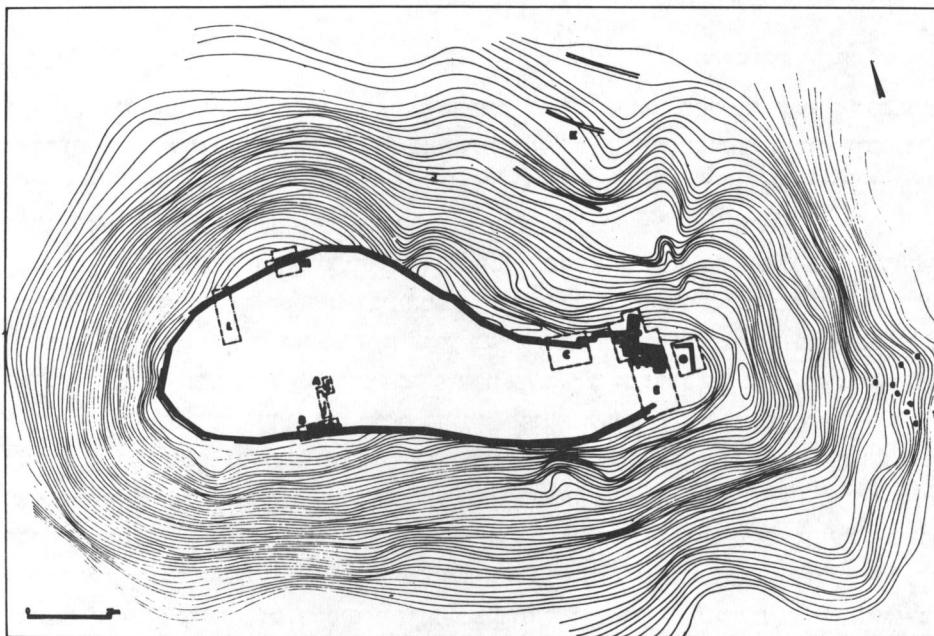
בתל עירא שכנה כפי הנראה העיר החשובה ביותר בבקעת באר-שבע במהלך הדורות האחרונים של קיומה של ממלכת יהודה. היתה זו העיר הגדולה ביותר בשטחה והאדירה בעוצמת ביצורה ובשליטתה האסטרטגית על הבקעה. יש להניח, שלנגב-יהודה כיחידה גיאוגרפית וטריטוריאלית הומוגנית בממלכת יהודה, היתה גם אסטרטגיה הגנתית אחידה, כעדות אוסטרקון 24 מערד, שבו מצווה מפקד ערד לשלוח תגבורת לרמת-נגב, 'פן תבוא אדום שמה'.⁴ אין ספק, שהעיר ששכנה אותה עת בתל עירא נטלה חלק נכבד, אם לא מרכזי, במערכת ההגנה של יהודה, ובשל עדיפותה הטופוגרפית והביצורית על-פני שאר ערי הבקעה, אין להניח שנפלה לפני נפילתן של הללו.

דומני, שהשאלה הניצבת כיום בפני חוקרי תולדות הנגב בסוף ימיה של ממלכת יהודה, היא תאריך חורבן של הערים בגבולה הדרומי-מזרחי; ובגלל הנימוקים שהובאו לעיל, אין לתאר את חורבנה של תל עירא כמאורע נפרד, אלא יש לראותו כחלק מחורבן של כל ערי בקעת באר-שבע, בעת ובעונה אחת.

35

שאלה נלווית היא, מי היה הגורם לכך – האם הבבלים עצמם או האדומים שניצלו שעת-כושר במהלכה של התקופה הנדונה, או גורם אחר שפרץ מן הדרום או מן המזרח? נראה, שתשובה לשאלות הללו תמצא רק לאחר מחקר כולל של האזור לרבות אתרי מפתח כמו תל מלחתה, חורבת עוזה וחורבת קטמית שבתחומו נלקטה קיראמיקה אדומית.

4 " אהרונים, כתובות ערד, ירושלים תשל"ו, עמ' 48.

משמאל: תל-עירא -
תבנית כללית של העיר
הישראלית ושטחי
החפירה

למטה: חומת הסוגרים

חורבת עוזה – מצודת-מגדלים בגבול יהודה⁵

המצודה שוכנת בקצה המזרחי של נגב-יהודה וממוקמת על גדתו של ואדי-קינה העמוק, מעל לאחד מפיתוליו הרבים באזור זה. צמוד למצודה, במדרון התלול של הוואדי, מצויים שרידיו של יישוב קטן מן התקופה הישראלית.

בשנת 1956 נערך במקום הסקר הראשון על-ידי יוחנן אהרוני ותלמידיו, ולאחר ביקורו השני במקום פירסם אהרוני את תכניתה של מצודת המגדלים.⁶ בעונת החפירות הראשונה נפתחו שלושה שטחי-חפירה: שניים במצודה ואחד ביישוב. כל החומר שנמצא בשכבה הישראלית של השטחים שנחפרו, הוא מן המאה השביעית לפני-הספירה. בתקופה זו היו מידות המצודה 51 × 42

5 סקירה זו מבוססת על עונת החפירה הראשונה, שנערכה בקיץ 1982. החפירות נערכות על-ידי המכון לארכיאולוגיה של אוניברסיטת תל-אביב ואוניברסיטת ביילור מארצות-הברית ומנוהלות על-ידי המחבר וב' קרסון מאוניברסיטת ביילור.

6 אהרוני (לעיל, הערה 1), עמ' 54.

פינת מלאכה בחדר מן התקופה הישראלית, בתוך המצודה בחורבת עוזה

מ', היינו כשני דונם. רוחב חדרי הסוגרים הגיע לכ-3 מ', ובמקומות אחדים השתמרה החומה לגובה של למעלה מ-2 מ'.

התברר, ששורת הסוגרים האמצעית, שעוד לפני החפירה הובחן כי היא חוצה לשניים את חצר המצודה, שאהרונ ייחס אותה למצודה הישראלית, שימשה כצלע המערבית של מצודה הלניסטית שנבנתה במאה השלישית לפני-הספירה על חורבותיה של המצודה היהודאית. שער המצודה (שטרם נחפר בעונה הראשונה) נתון קרוב לוודאי בין שני מגדלים בולטים בצלע הצפונית של המצודה, הפונים לעבר היישוב.

בשטח החפירה שבחצר המצודה החלו להיחשף מבנים אחדים מן התקופה הישראלית; ביניהם מיבנה גדול ומאסיבי, הטמון מתחת לשורת הסוגרים המערבית של המצודה ההלניסטית. אורך הקיר של המיבנה שנחשף, מגיע ל-17 מ' ועוביו 90 ס"מ, אך מוקדם עדיין לעמוד על מהותו. כל החומר הקיראמי שנמצא במצודה, הינו אופייני לסוף התקופה הישראלית. בין הממצאים החשובים יש לציין 4 אוסטרקונים עבריים; אחד מהם בן 13 שורות, שלפי תוכנו (המקוטע) נושא אופי של תעודה ספרותית. האוסטרקון קשה לפענוח ומוקדם עדיין להציגו; אך ברור, שמציאותו באתר מצביעה על כך, שחשיבותו של המקום חרגה מעבר למצודת-גבול בעלת אופי צבאי. אוסטרקון אחר הוא בן 8 שורות ומכיל רשימת שמות, ביניהם [פ]אריה, [ש]בניהו, יגדיהו והצליהו. האותיות כתובות בכתב גדול ורהוט הזהה לאוסטרקונים משכבות 6 ו-7 בערד.

בשטח החפירה ביישוב הסמוך, המשתרע על-פני כ-7 דונם, במדרון הוואדי שמצפון למצודה, נחשף בניין-עמודים גדול (14 × 6 מ'), ובו שלושה חדרים עם רצפות-טיח וחצר מרוצפת אבן. היישוב נבנה על טרסות, שקירות התמך שלהן שימשו גם כקירות האורך של הבתים. כלי החרס שנחשפו ביישוב מעידים, שתקופתו זהה לתקופתה של המצודה, ושניהם התקיימו יחד עם קשר ברור ביניהם, כפי שמעיד גם שער המצודה, הפונה לכיוון היישוב. בנוסף לכלי החרס שנמצאו על רצפות המיבנה שנחפר, נתגלו גם שבר של אוסטרקון וחותם. החותם מתאר חיה לא מזוהה, בעלת גב מוגבה וצוואר ארוך.

נראה, שליישוב הגדול יחסית בחורבת עוזה, היה תפקיד מרכזי, הן בהגנת גבול יהודה והן במינהל הממלכתי של הנגב, כפי שהיה למצודת ערד, השוכנת 10 ק"מ מצפון לה.